

OSUDY FILOZOFIE V DEJINÁCH NÁŠHO NÁRODA

Tým, ktorí sa aspoň trochu zaujímali o to, čo sa naozaj deje v slovenskej filozofii a predovšetkým v oblasti výskumu dejín filozofie, vari ani nie je potrebné Elenú Várossovú predstavovať. Predsa však, na osvieženie pamäti. Jej profesionálna dráha je spätá s Filozofickým ústavom SAV. Podieľala sa na všetkom, čo pozitívne je s touto inštitúciou späté a bola tichým svedkom všetkých jej pádov. S jej menom sú späté predovšetkým štúdie k dejinám slovenského filozofického myslenia (J. Kollár, L. Štúr, J. M. Hurban, J. Lajčiak). Nesporné sú jej zásluhy o uvádzanie svetového filozofického myslenia do kontextu slovenskej kultúry (I. Kant; J. G. Herder, H. Bergson, G. Marcel). I po roku 1970, napriek všetkým obmedzeniam a nepriazni, ktorej sa jej dostalo, si dokázala uchovať svoju morálnu a intelektuálnu integritu. V roku 1963 vydala monografiu Slovenské obrodenecké myslenie. Bola zostavovateľkou a autorkou úvodnej štúdie v antológii venovanej novovekému európskemu racionalizmu. Podieľala sa na zostavovaní niekoľkých antológií z dejín českej a slovenskej filozofie.

Machiavelli kdesi hovorí, že približne polovica toho, čo sa s človekom stane, závisí od neho samého, od jeho vôle a rozhodnutí. Druhá polovica je však z rúk osudu. Ako by ste Vy odhadli pomer medzi chceným a vnúteným vo svojom filozofickom osude? Koľko z toho, čo ste urobili, pripisujete na účet seba a koľko tlaku doby? A vôbec, ako vlastne vidíte vzťah intelektuála k dobe?

Otázka o vzťahu chceného a vnúteného v konaní človeka, ktorú ste symptomaticky pre filozofa štylizovali v duchu anticko-renesančnej filozofie, mi dáva možnosť odpovedať na ňu v rovnakej terminológii, ba dokonca to pokladám v mojom prípade za dosť opodstatnené. Vidí sa mi, že odhliadnúc od termínu Osud, ktorý evokuje skôr grécke tragédie ako filozofické definície, naznačili starí Gréci aj v súvislosti so situovanosťou človeka vo svete medzi slobodným a vnúteným isté filozoficky nadčasové poznanie: človek žije natrvalo a neodvratne v bytí a v dejinách tak, že je vydaný silám, ktorými nevládne (Osud), ale ktoré nemajú ani jeho ako rozumnú a činnú bytosť nikdy celkom vo svojej moci (sloboda človeka). Inými slovami, sloboda človeka, keďže je vždy včlenená do istých objektívne daných situácií, nie je vzhľadom na ne suverénnou mocou, ale je to nezadateľná schopnosť klásť odpor tomu, čím ju tlačia, vzdorovať nástrahám, prekážkam a ohrozeniam tak, aby človek vo svojom konaní mohol uplatniť svoju zvrchovanosť nad sebou. (Francúzski existencialisti, napríklad Camus, Sartre, sa s obľubou vracali k tomuto problému slobodného človeka s balvanom osudu na pleciah.)

Múdrosť starých Grékov, pokiaľ ide o tému osudu, bola aj v tom, že ho nevideli v nejakej singulárnej podobe, ale poznali mnoho jeho modalít. Tie, ktoré pochádzajú z prírody a božských zákonov, sú pri všetkej krutosti také, že sa človek vie vysporiadať s nimi bez ujmy na svojej slobode a ľudskej dôstojnosti (so smrťou sa zmierujeme, choroby sa dajú liečiť, bohov možno udobriť a pod.). Horšie sú osudy, ktoré pripravujú ľuďom ľudia, a to preto, lebo tie usilujú o esenciálne práva človeka na možnosť sebaaprejavu a slobodnej činnosti. Despotický vládár, nezodpovedná vláda, nespravodlivé zákony a podplatiteľní sudcovia sú jedinými naozajstnými nepriateľmi cnostného slobodného života človeka a obce. V dobe rozkvetu demokratickej polis nemohla individuálna, hoci tragická smrť Sokratova viesť ešte vo filozofii k pochybnostiam o reálnosti slobody človeka, ani záujem filozofov o politiku nepohasol, ako ukazujú príklady Platóna a Aristotela. No len čo Gréci stratili vo veľkej ríši svoju samostatnosť a demokraciu vystriedali vlády imperátorov a tyranov, zistili aj filozofi, že stratiť občiansku slobodu znamená stratiť slobodu takmer vôbec. A tak radí Epiktétos neprekročiť hranice svojej vnútornej slobody, zdržovať sa zasahovania do vecí, ktoré nemôžeme ovplyvniť, neprovokovať osud, znášať ho s dôstojnou vyrovnanosťou.

Možno sa Vám zdá, že priobšérne hovorím o tom, čo ste nadhodili azda iba ako odrazový mostík k mojej vlastnej problematike. Nebojte sa, neodbočujem, iba si týmito úvahami pripravujem spôsob, ako najplastickejšie načrtnúť peripetie môjho pohybu medzi rozličnými modalitami osudu a slobody. Dotýkam sa týmto rozhovorom neuralgického bodu vlastnej realizácie slobody, ktorá, tak ako tlak osudu, menila svoje podoby a ovplyvňovala charakter i hodnotu mojej práce.

Prv, než som sa stretla v prvej osobe a naživo s prekážkou na ceste k tomu, čo som pokladala za náplň môjho budúceho života, chápala som takmer všetko ako problém, ktorý sa dá riešiť. Štúdium filozofie som si vybrala z vnútornej potreby, pre podstatný, nie povrchný alebo náhodný zápis na vysokú školu. Učňovské univerzitné roky boli obdobím intenzívnej akumulácie poznatkov, a to v širokom kultúrnom zmysle (literatúra, divadlo, hudba); v mnohom ohľade čerpám z toho dodnes. Hrôzy druhej svetovej vojny, fašizmom zdegradovaná dôstojnosť človeka a popretá jednota ľudského rodu sa ma hlboko dotýkali, ale tiež viac-menej ako problém, i keď vážny z hľadiska možnosti opakovania zločinov na ľudskosti. Tu pramenil aj jeden z motívov skúmať ontologický status slobody človeka v bytí a v jeho historicko-sociálnych dimenziách.

Pri dizertačnej práci o H. Bergsonovi zaujímala som sa súčasne o K. Marxa, ktorý začal byť po r.1945 "v móde". V r. 1947 kúpila som si v Prahe útlu knižočku *Národní hospodářství a filosofie* (jadro Marxových *Ekonomicko-filozofických rukopisov*), ktorú pripravil a preložil Radim Foustka. Mnohé myšlienky (bytie človeka v inom bytí, problematika mať a byť) ma zaujali. V slobodnom ovzduší možných komplementarití zdali sa mi bergsonizmus a marxizmus – tieto tak úplne protichodné systémy – v čomsi aj dotykové: totiž v názore, že človek redukovaný – u Bergsona postupmi abstraktného rozumu a kvantitatívne bezčasovo poňatou hmotou, u Marxa odcudzením sa človeka svojej druhovo-ľudskej podstate v triedne ne-

rovnakej spoločensko-historickej praxi – nemôže žiť podľa pojmu celistvého človeka ani v bytí, ani v dejinách. Vďaka tomuto pôvodnému dôrazu mladého Marxa na perspektívu totálneho človeka v nových spoločenských formách sa mi jeho teória prihovárala intelektuálne aj morálne. Chcela som byť pri tejto vznešenej úlohe dejín.

Paradox zvratu slobodne chceného a neslobodne vnúteného sa dostavil, len čo som začala pracovať v marxisticky už inštitucionalizovanej filozofii. Úmysel pokračovať ďalej v štúdiu francúzskej filozofie padol prv, ako som ho vyslovila. V r. 1951 – ale veď tieto veci dobre poznáte – boli na vybranie dve-tri témy: kritika buržoáznej filozofie, boj materializmu a idealizmu, sovietska filozofia – náš vzor. S filozofickou teóriou som teda skončila a uvítala projekt výskumu dejín filozofického myslenia na Slovensku v nádeji zostať týmto prostredníctvom v kontakte s veľkými filozofickými témami humanizmu, dialektiky, filozofie dejín, ktoré participovali na dôvere európskeho ľudstva 19. storočia v pokrok, v zdokonaľovanie a dospievanie človeka, v rozvoj jeho poznania i vo väčšiu sociálnu spravodlivosť.

No ani pre výskum dejín filozofie nebola doba priaznivá. Vládol v nej zlý osud v podobe dejinnofilozofickej pseudoteórie A. A. Ždanova, ktorá nás vháňala do donkichotovských bojov popierania nosu medzi očami, ak sme nechceli zabudnúť na dejiny filozofie ako na polyfónne sa orchestrujúci živý útvar ideí, názorov, problémov, právd, ktoré sa menia a trvajú podľa známeho obrazu o tečúcej rieke bez toho, aby ich raz prerušil a zavŕšil jeden, jediný systém – marxizmus.

Osobne najviac želiem času, ktorý som vyplytvala v dlhotrvajúcich metodologických diskusiách o "relatívnom pokroku", o idealizme pokrokovejšom a tmárskom, o neadekvátnosti používania termínov revizionizmus a dogmatizmus vo filozofii, o jednote vývinu filozofie a zložitých hodnotiacich a verifikačných kritériách, ktoré rozhodujú o produktívnosti jej teórií, atď. Robila som to v oných časoch bona fide ako autorka úvodov k dvom kolektívnym prácam, ale aj s presvedčením, že tým "roztláčame" obruče zvierajúce marxistickú filozofiu a vnášame do nej diferenciacné hľadiská. Ale bola v tom záruka nejakej trvalej hodnoty, keď sa ešte v r. 1987 v úvode k *Dejinám filozofického myslenia na Slovensku* musela ozvať téza o boji materializmu a idealizmu, tak ako mnohí teoretici umenia písali v tých istých rokoch stále o socialistickom realizme ako o jedinej umelektotvorivej metóde?

V šesťdesiatych rokoch sa tlak doby uvoľňoval, odvaha zlacnela. Mnohí konjunkturalisti hovorili tiež o otvorenosti marxizmu novým podnetom. Pre mňa znamenali tieto roky túžený návrat aj k teoretickej práci v dejinách svetovej filozofie. Nemôžem povedať, že by som nebola v istom zmysle rada, že som spolu s kolektívom spravila dobrú vec pre vlastnú národnú kultúru; výsledky skúmania sú napokon také, že majú charakter serióznych filozofických analýz. Jednako ma vždy lákal širší predmet výskumu, vzrušovala ma novoveká filozofia a jej veľké postavy, filozofia dejín (Herder, Kant), problém tradície, zákona a zmyslu, dimenzií kultúry.

Ak je autorovi dovolené sebahodnotenie, prišla som v sedemdesiatych rokoch neodvratne k záveru, ktorý by mohol byť aj odpoveďou na Vašu otázku o vzťahu človeka k dobe. Z pojmu slobody človeka, a navyše, ak patrí do kasty tých, ktorí sa

nazývajú filozofmi, vyplýva povinnosť hovoriť otvorene, verejne a pravdivo o dobe a jej chorobách, keď človek dospeje k ich poznaniu, a to aj za cenu osobných obetí. Na dôslednú realizáciu tohto poznania som nemala psychické ustrojenie, lebo to znamenalo dissent. Dvadsaťročné konsolidácie bolo pre mňa a moju rodinu ťažké, nevidím však tieto roky nediferencovane, ani v znamení rovnakej viny všetkých. V práci s filozofiou Gabriela Marcela som sa naučila, že jedinou filozoficky relevantnou nádejou je činnosť v prospech hľadania východiska, ako to robí zaniatený výskumník: musí existovať východisko z tejto situácie a treba byť na jeho príchod morálne pripravený.

Podstatná časť Vášho životného diela je spätá s výskumom dejín filozofického myslenia na Slovensku. I keď možno naozaj táto tematická orientácia bola dôsledkom nepriazne a tlaku doby, predsa len dielo hovorí o autentickom vzťahu k tým slovenským mysliteľom, o ktorých ste písali. Ako teda dnes, na pozadí osobne prežitého a premysleného, vidíte status filozofie v slovenskej kultúre?

Vaše otázky možno adekvátne zodpovedať iba s prihliadnutím na špecifické podmienky vývinu filozofie u nás, kde ju dlhé roky suplovali iné duchovné aktivity: náboženstvo (teológia), literatúra a politicko-sociálna publicistika. Tým sa v našom percepčnom habite vedomia nevytvorila a neosamostatnila dostatočne špecifikovaná vnímavosť na potreby abstraktných, všeobecne pojmových poznávacích a hodnotových dištinkcií, s akými pracovali myslitelia rozvinutých kultúr. Hegel v tejto otázke konštatuje, že kým sa táto schopnosť pojmovej reflexie niekde nevytvorí, môžu národy žiť aj bez nej, lebo nepatrí k vonkajším podmienkam života. Podľa Aristotela je filozofia a jej rozvoj viazaný na určitú špecializovanú vrstvu, ktorá sa jej venuje slobodne, nezávisle na iných existenčných starostiach, pre ňu samu a pre pravdu, z ktorej má potom nedozerne kultúrno-duchovné dobro celá spoločnosť.

V našej kultúre sa typ myslenia a status filozofie, ako ste ho charakterizovali, vytváral pomaly, ale v individuálnych prípadoch sme aj v minulosti, najneskôr od tridsiatych rokov nášho storočia, už dospeli na slušnú pojmovo-analytickú úroveň. Práce S. Štúra (*K logickým základom súčasnej filozofie*, 1936 a *Problém transcendentna v súčasnej filozofii*, 1938) a Igora Hrušovského (*Teória vedy*, 1941 a *Vývin vedeckého myslenia*, 1942) sú úrovňou porovnateľné so začiatkami ich českých vrstovníkov, J. L. Fischera, J. Popelovej, M. Nováka, J. Patočku. Situácia v oblasti filozofie sa výrazne pohla najmä vznikom *Vedeckej syntézy* (1937), medziodborového združenia, ktoré metodologicky fundoval I. Hrušovský logicko-pozitivistickou a štrukturalistickou teóriou. Filozofia nadobudla vážnosť takmer vo všetkých odboroch humanistiky; literárna veda, etnografia, lingvistika, umenoveda modernizovali v jej intenciách svoj metodologický aparát. Mimochodom, v minulom roku 1991 sa na sympóziách o štrukturalizme v Prahe a Bratislave potvrdila produktivnosť týchto iniciatív všetkými teoretikmi spomenutých disciplín.

Roky 1939-1945, ktoré zo známych dôvodov nie sú dostatočne preskúmané, nemohli nezanechať pozitívne dôsledky ani v rozvoji kultúry filozofie. N. O. Losskij bol európsky známy filozof a veľmi sugestívny prednášateľ. Rovnako sa tu ujali

aj nové prúdy náboženskej filozofie, ktoré čo do úrovne mali zotrvačne dobrú právu. Napokon by som nebola historičkou slovenskej filozofie, keby som neupozornila aj na skutočnosť, že už aj dávno predtým, celkom zjavne od 17. a 18. storočia, sa vďaka humanisticko-reformačnému školstvu, zahraničným pobytom našich študentov na európskych univerzitách, neskôr vďaka vzniku univerzít v Trnave a Košiciach začala filozofia udomáčňovať ako osobitná školská disciplína. Problémy a témy jej výuky neboli originálne (ale také boli v onej dobe prevažne na všetkých univerzitách), ale v dišputáciách sa cvičil duch myslieť v univerzálnych pojmoch, uplatňovať schopnosť pojmovej argumentácie s cieľom dokazovať pravdu.

Ďalší handicap formovania nášho filozofického vedomia bola podľa mojej mienky absolútna nekomunikatívnosť jednotlivých predstaviteľov a období, neschopnosť udržať vnútornú horizontálnu tradíciu: Trnavčania sa nehlásili k vedeckým snahám Prešovčanov, k ich empirizmu a atomizmu, osvietenici akoby nevedeli, že tu už pôsobil baconizmus, newtonizmus, kantovstvo, a dlhodobá činnosť trnavskej univerzity zostala knižným dokladom učenia jej profesorov bez citeľnejších stôp vo formovaní všeobecnejšieho zmyslu pre filozofiu.

Analógiu nájdeme aj v generácii J. Kollára a L. Štúra, ktorí vyšli z osvietenstva, ale za filozofickými prameňmi zašli do Nemecka, sotva vediac, že deizmus a herderizmus poznali už mnohí malohontskí učitelia, a pri preberaní hegelizmu vôbec nevidieť, že ich na lýceách učili triezvi a nároční M. Greguš a A. Vandrák. Moja sumárna skúsenosť z našich myšlienkových dejín je teda taká, že síce máme v minulosti ostrovčeky izolovaných filozofických názorov, ktoré so statusom tvorivej filozofie majú niekde viac, inde menej spoločnú pojmovú stránku, ale naše filozofické vedomie je bez kondenzovanej obsahovej tradície, bez pamäti uchovávaného schopnosti tvorivo filozofovať, formovať okruh žiakov a školy udržiavajúce špecifickosť a identitu filozofie ako filozofie, ktorá sa šmahom nepoddá nátlakom zo strán ideológií alebo iných mimofilozofických zásahov. Dokladom slabosti tohto interného modu filozofie bola napokon aj jej rýchla kapitulácia pred marxizmom. Tam, kde filozofia má dlhoročnou tvorivou činnosťou upevnenú identitu, našli sa vždy predstavitelia, ktorí odmietli slúžiť pri potláčaní jej vlastných úloh. Napr. francúzski existencialisti a J. Maritain v Résistance, Patočka a Josef Král v čiernej a červenej totalite atď..

A potrebuje dnes slovenská intelektuálna komunita vlastných filozofov? A môžu tí, ktorí sa dnes na Slovensku zaoberajú filozofiou aj z profesie a nielen z pasie, skutočne ponúknuť žiadané, nestačila by filozofia "z dovozu"? A ako hodnotiť stav súčasných vzťahov medzi filozofiou a ostatnými sférami kultúry? Nie sú slovenskí filozofi príliš málovravní?

Predovšetkým pár slov k pojmu "vlastných filozofov", aby sme omylom nevzbudili podozrenie z romanticky chápaných "slovenských filozofov" s vlastnou noetikou, etikou atď.

Filozofia ako vrcholový reflexívny výkon ducha je ideálnou potrebou každej aspoň priemerne rozvinutej intelektuálnej komunity. Grékov spravila nesmrteľnými

najmä filozofia a takmer všetky veľké, kultúrotvorné novodobé národy – Francúzi, Angličania, Nemci – sa zúčastnili prostredníctvom svojich filozofov na rozvíjaní tejto poznatkami univerzálne zameranej a apercipovateľnej teoretickej tvorby. Ak hovoríme o potrebe vlastných filozofov, a táto potreba by bola aj u nás reálna a načas, myslíme na filozofov-tvorcov diel, ktoré síce ponessú pečať osobnosti svojich autorov aj zakotvenosti v našej kultúre, ale kritériami a hodnotou či originalnosťou pohľadu sa musia zaradiť do širokého prúdu aktuálnej európskej filozofie, lebo inak vždy budeme siahať po ideách z dovozu. Vlastnú filozofiu pokladám za dôležitú aj preto, lebo konečne treba založiť pevnú tradíciu v oblasti tejto tvorby, aktívnu a atraktívnu partnerku ostatných sfér kultúry, ktorá by bola reprezentantkou nášho ideového života aj na medzinárodnom kolbišti.

Problém je len v tom, a Vy to viete rovnako dobre ako ja, že filozofia, ako všetky špecifické tvorivé oblasti, predpokladá talent a navyše veľkú dávku absolútnej odovzdanosti svojej práci a koncentrovanosti na svoje dielo; prvý predpoklad, hlboké autentické znalosti vývinu a aktuálneho stavu filozofie, netreba osobitne podčiarkovať. Po všetkých týchto stránkach, ako ukazujú dejiny filozofie, je pravdepodobnosť výskytu *filozofov* sensu stricto väčšia v prostredí dlhodobého rozvíjaného filozofického živlu, diferencovanej kultúrnej a spoločenskej situácie a pevnej imanentnej filozofickej tradície, zabezpečenej inštitucionálne vyšším typom školstva, univerzitami, bádateľskými strediskami, atď.

Pravda, poznáme aj eklatantné príklady, keď sa v takmer neznámej filozofickej komunite malého národa zrodí originálny mysliteľ, ktorý šmahom získa pozornosť európskeho publika a status rovnocenného partnerstva. Napochytne mi prichodia na um dánsky Sören Kierkegaard, španielsky Ortega y Gasset, holandský Johan Huizinga. Všetci boli vo vlastných krajinách filozofickými solitérmi, no mysliteľský talent ich nútil k ponoru do štúdia európskych problémov, k študijným cestám po svete, k nadväzovaniu známostí s významnými súčasníkmi a v dialógu s nimi sa zrodila ich vlastná, originálna filozofia.

Týmto by som chcela nadviazať aj na Vašu otázku o ideách "z dovozu". Mám na to svoj názor a recipovanie ideí z dovozu nechápem – pravda, v presnom vymedzení – pejoratívne. Aj najväčší filozofi tvorili a tvoria vždy v dotyku s ideami iných autorov, smerov, problémov. Idey, ako vraví Voltaire, len čo sa zrodili, začali migrovať ponad hranice a čas svojho zrodu, nesúc posolstvo poznania všetkým, ktorí majú naň antény. Problém je opäť v tom, že filozofi pevných tradícií a tvorivej kontinuity sú odbornou a historickou skúsenosťou spontánne pripravení uchopiť každý podnet, ktorý rezonuje s ich osobnou alebo s dobovou intenciou, a dať mu novú, vlastnú podobu. M. Heidegger nás vo svojom diele prevedie celými západnými dejinami filozofických systémov, pracuje s nimi však samostatne a číta ich úplne inak než všetci predchodcovia, inak ich aj vykladá, kritizuje a odmieta. To všetko je možné, ale vyžaduje to obrovskú znalosť všetkého, čo sa odmieta, a jasné stanovisko, ktoré sa ponúka, aj keď nemusí byť správne.

Malé národy a kultúry, žijúce väčšinou v ústraní veľkých ideových výbojov, strážia si svoj pokoj ako svoju identitu a uzavierajú sa pred hlbšími duchovno-kul-

túrnymi premenami. Najmä konzervatívne politické a náboženské kruhy sa obávajú prilevu kritickoanalytických teórií, ktoré najväčšmi rozrušujú autoritatívne štruktúry. Štyridsať rokov marxistickej filozofie podviazalo tvorivosť filozofov u nás najmä tým, že mystifikovalo filozoficky ešte málo autodynamickú štruktúru vedomia dokazovaním autarkie marxizmu a jeho teoretickej uzavretosti, takže sa už vlastne nebolo treba trápiť novými problémami ako buržoázna filozofia, maskujúca neduhy kapitalistického sveta. Tak ako vo výrobe klesla kvalita aj produktivita práce, kleslo oboje i vo filozofii. Až na vzácne výnimky filozofov-talentov, tvorcov a bádateľov mohli v minulých rokoch žiť stovky renomovaných filozofov bez toho, aby skutočne vedeli, čo *ex definitione* znamená a vyžaduje byť príslušníkom filozofickej komunity. A tak naši filozofi mlčia a strážia si svoje tajomstvo Sfingy, ktorá všetko vie.

Historici sú vraj veľmi alergickí na otázky "čo by bolo, keby...". Dejiny sú dejinami faktického, nie možného. Ale predsa len, dnes sa temer nikto nedokáže pri hľadaní odpovede na otázky zmyslu toho, čo sa udialo, vyhnúť otázkam typu "čo by bolo, keby...". Akoby teda vyzerala filozofia na Slovensku, keby neprišla ruptúra roku 1948?

Slovenská filozofická scéna bola pred týmto rokom pomerne diferencovaná a podľa môjho názoru by sa bola rýchlo štrukturovala do súťažiacich zoskupení; to bolo v podmienkach slobodnej atmosféry, tolerance a istej korektnosti, ktoré sa v tom čase zachovali, významným dynamizujúcim prvkom. Myslitelia staršej generácie, S. Štúr a I. Hrušovský, sa vrátili v r. 1945 na Univerzitu, prehlbovali svoju profiláciu z tridsiatych rokov a v jej duchu formovali svoje učebné programy, a teda aj svojich poslucháčov. Fluktuácia, najmä na úrovni seminárov, bola častá, každý z profesorov mal svoje prednosti a poslucháči svoje záujmy.

Druhým centrom filozofického života bol Filozofický odbor Matice slovenskej, ktorý vydával časopis *Filozofický sborník MS*, v ktorom spočiatku prevládala línia Losského najúspešnejšieho žiaka Diešku a príspevky nábožensky orientovaných filozofických smerov (integrálny realizmus, neotomizmus, blondelizmus); neskôr pribudli aj autori kloniaci sa k marxizmu (St. Felber, M. Topol'ský a i.). Ku koncu štyridsiatych rokov sa začala hlásiť k slovu skupina mladších talentovaných osobností, školených väčšinou aj na zahraničných univerzitách a pripravených aj jazykovo na komunikáciu so svetom.

Teoretické rozloženie bolo širokospektrálne: od klasického kritického realizmu cez logický pozitivizmus a štrukturalizmus až k intuitívnemu realizmu a k variáciám náboženskej filozofie. Postupne pribudli pokusy o nové teoretické témy: J. Cíger s osobitnou neokarteziánskou noetikou a logikou, V. Filkorn s iniciovaním modernej logiky a metodológie, M. Váross s axiológiou ako teóriou všeobecných hodnôt, M. Bartko s profilovaním sa na filozoficko-estetické teórie. K slovu sa hlásil aj výskum slovenskej filozofie (S. Jurovský-Martin Szentivány, J. Mikleš-Izák Caban). Moja, ešte študujúca generácia (J. Bodnár, T. Münz), mala už tiež teoretické ambície.

Ak prognostici indikujú smery budúceho vývinu istej oblasti na základe faktorov prejavujúcich pre jej vývin reálnu mieru pravdepodobnosti, mohla dnes

u nás existovať solídna báza vlastnej filozofie (najmä keď prirátam talenty Vašej generácie i mladších), a to aj s patričnou reputáciou vo svete, akú si získali v zahraničí napr. naši kolegovia J. Šebestík, A. Riška. U nás napokon ani najlepšie teoreticky prosperujúca "škola" logikov (J. Šefránek, P. Cmorej) nemohla preniknúť výraznejšie za naše hranice, čo je pre filozofiu veľmi dôležité. Doba, Osud, konfigurácia Mocných zvrtili vývin iným smerom.

V akom silovom poli sa utváralo Vaše osobné myslenie? Vždy si predsa volíme z ponúkaného, podliehame tlakom, sme však aj ovplyvňovaní. Kto, ktoré priateľstvá, ktoré knihy...?

To je otázka ad personam, mnoho z nej som však už poprežrádzala v behu nášho rozhovoru. Moje úvahy o ľuďoch, o dobre a zle, o tajomstve života, smrti a sveta, ktorý bol za slnečného rána iný ako za tmavej noci, sa začali zavčasu, priam od Dobšinského *Slovenských povestí*. Zo slovenskej literatúry si ma ľudským heroizmom podmanili Šoltésovej *Moje deti*, Hronského *Jozef Mak*, Urbanov *Živý bič*, v poézii ma k premýšľaniu inšpirovali azda najviac Ivan Krasko, Janko Kráľ, Janko Jesenský a Laco Novomeský. Otázky už takmer metafyzické som si dávala pri čítaní Ibsena, Strindberga, Lagerlöfovej a ich osudom rozpolťovaných hrdinov; k citlivosti na antagonizmy mravnosti a spoločenskej morálky ma prebudili osudy žien veľkých emócií a drám duše, ako Hardyho *Tess D' Aubervillová*, Dreiserova *Jenny Gerhardtová*, Tolstého *Anna Kareninová*; ruská literatúra, najmä Dostojevský so syntézou mysticizmu, "existencializmu až freudizmu" mi zatajoval dych nad svárom síl v človeku, Rollandov *Mahátma Gándhí a Ramakrišna*, Empedokles z Akragantu a Večný Shakespeare rozdejovali moju záujmovú sféru takmer rovnako na literatúru ako filozofiu. (A to som ešte nepoznala R. M. Rilkeho a Robinsona Jeffersa.) Filozofické práce, ktoré som asi v tom čase dostala do rúk, Rádlovu *Útěchu z filosofie*, Masarykove *Ideály humanitní* a Augustínove *Vyznania* sa mi zdali suchopárne alebo didaktické.

Z diel, ktoré zavážili na môj los za filozofiu musím vyzdvihnúť Windelbandovu *Novovekú filozofiu* a Platónovu *Obranu Sokratovu*. Každú z nich som čítala a študovala viackrát. U Windelbanda som sa prvýkrát stretla s problémom času ako tvorivým princípom svetového vývinu a trvania a s ideou imperatívu nadosobných, kultúrno-duchovných hodnôt, majúcich status "absolútnej platnosti". Neskôr som si uvedomila vnútorný noetický vzťah oboch týchto diel.

Už som spomenula vplyv antihumanizmu na môj záujem hľadať vo filozofii odpoveď na otázku, čo v človeku a v spoločnosti opätovne umožňuje ich degradácie. Moji dvaja univerzitní učitelia filozofie, Sv. Štúr a I. Hrušovský, odpovedali na otázku rozličným spôsobom. Štúr bol prít'azlivý svojou morálnohodnotovou presvedčivosťou, optimistickým poňatím životnej štruktúry – napriek prehrám, ktoré ho postihovali –, učil chápať filozofiu aj ako kultúrnu syntézu. Ako masarykovec a demokrat videl sociálnu biedu nie v sociálnom vykorisťovaní, ale samé vykorisťovanie pokladal za dôsledok chybné aplikovanej idey liberalizmu. Hrušovský trval na exaktnom poznaní, čo v našom prostredí bolo ako cvičenie intelektu, akési

kantovské "podmienky možného teoretického myslenia". Bola som polichotená, keď v r. 1970 napísal "superlatívnu" recenziu môjho zväzku antológie *Novoveká racionalistická filozofia*. Vznik socializmu pokladal Hrušovský za súčasť vzostupnej vývinovej zákonitosti poznania sociálnych determinácií a ich praktickej aplikácie na organizáciu spoločenského života. Veril, a tým bol do určitého času tiež osobnostne pravdivý, že sa to dá uskutočniť na prospech slobody a kultúrnosti človeka. V sedemdesiatych rokoch sme mávali na túto tému dlhé rozhovory, idea pokroku ho sklamávala, v jeho poslednej knihe sa objavuje pojem osudu.

Myslím, že sa nám čas rozhovoru kráti. Chcem sa však ešte krátko dotknúť mojich osobných spomienok na stretnutia s českými najvýznamnejšími mysliteľmi staršej generácie, s J. L. Fischerom – priateľom Štúra aj Hrušovského, s J. Popelovou, vzácnou a neobvykle vzdelanou historičkou filozofie, s J. Patočkom, určite jedným z najlepších znalcov Husserlovej filozofie a zakladateľom pražskej fenomenologickej školy; u všetkých som obdivovala práve to, čo nám tak chýba: všestrannú znalosť podstatných problémov filozofie, aj keď každý mal svoj vyhranený svet názorov a vlastný systém. Musím sa priznať, že mi je ľúto za pretrhnutou tradíciou spoločných diskusných stretnutí s najbližšími českými kolegami, s ktorými som ja osobne udržiavala pracovné i priateľské kontakty! Robert Kalivoda, Josef Zmr, Milan Stroh, Lubomír Nový, atď. patria v mojej generácii k mojim súbežcom aj v sudovom zvrate po roku 1970.

Keď človek bilancuje svoju prácu, aj keď dobou i vlastným ochabnutím zo zabrzdzenia značne oklieštenou, rád si spomína na všetky duchovné stretnutia, ktoré ho povzbudzovali. Takéhoto druhu boli aj moje sporadické styky s poľskými kolegami, B. Baczkom, L. Kolakowskim, A. Walickim, najmä však s Barbarou Skargou. Stratégiu dnešných nadväzností vo filozofii organizujete predovšetkým na západných filozofov, no nebolo by nezaujímavé privítať u nás aj niektorého zo spomenutých, dnes už aj vo svete známych reprezentantov poľskej filozofie. Možno práve s tými filozofmi, ktorí prekonávali alebo prekonávajú vo svojom prechode k novým formám filozofie, k novému poňatiu jej postavenia v kultúre, v spoločnosti i voči politike podobné procesy ako my, by naša filozofická komunita bola otvorenejšia a zhovorčivejšia.

Život v pravde a tvorba v slobode, ktorú sme si sľubovali, sa nedá dosiahnuť rozprávkovým "odkľatím". Verím – napriek ťažkostiam dnešnej situácie, ktoré nezľahčujem, pokiaľ ide o priemerných, totalitnou ľahostajnosťou ku skutočnej filozofickej aktivite neprebudených príslušníkov filozofickej obce na Slovensku – v niekoľko veľmi perspektívnych filozofických talentov; im adresujem radu, aby brali ohľad na potrebu vlastnej aktuálnej filozofie, *Pegas je už pripravený a vy takisto.*

Zhováral sa: František Novosád